

Kärleken, friheten, och aktörskapet

I denna artikel har jag för avsikt att granska förhållandet mellan kärlek och frihet. Jag kommer att diskutera två olika kärleksbegrepp, nämligen det possessiva och det voluntaristiska. Jag kommer att kritisera det possessiva kärleksbegreppet för att det vilar på en bristfällig människosyn, som utesluter mänskligt aktörskap. I anslutning till denna kritik kommer jag att kortfattat utveckla det voluntaristiska kärleksbegreppet som explicit utgår från aktörskapet och som fordrar att kärleksförhållanden respekterar varje aktörs rätt till frihet.

Det som här diskuteras är kärlek i fysisk mening. Jag avser inte att diskutera föräldrars kärlek till sina barn, syskons kärlek till varandra, kärlek till naturen, fosterlandskärlek, eller andra företeelser som brukar relateras till kärlek. "Kärlek" betecknar alltså här en upplevelse av att vara fysiskt attraherad av en annan person, med en åtföljande vilja till sexuell gemenskap med den personen, eller åtminstone till att få vara i den personens närhet. (Mark Fisher hävdar i *Personal Love* en vidare definition av kärlek, enligt vilken det inte är nödvändigt att önska sig den älskades närvaro. Han tänker sig att en person kan vara så anfäktad av självförakt att han inte vill att den älskade skall tvingas utstå hans närvaro (Fisher, s 19). Jag skulle dock föredra att kalla sådana passiva attityder för "beundran" snarare än "kärlek", eftersom de från första början förefaller utesluta all intimitet.)

Jag antar att det är utmärkande för kärleken att den förälskade vill att den älskades viljeattityder skall vara en spegelbild av hans eller hennes egna: om A älskar B, så vill A att B skall vilja ha en sexuell relation med A, eller att B åtminstone skall vilja vara i A:s närhet. (Detta skiljer den förälskade från t ex smygittaren eller våldtäktsmannen, som visserligen kan ha ett sexuellt intresse för en annan person, men som struntar i om detta intresse är ömsesidigt eller ej.)

Kärlek förutsätter alltså, enligt denna modell, alltid någon form av upplevd fysisk attraktion. Men kärlek är också något mer än fysisk attraktion. En relation som enbart bestod av sexuellt motiverade kontakter skulle kunna upprätthållas utifrån rent själviska intressen hos de inblandade parterna, som när en förmögen man köper sig sex av en lyxprostituerad. Jag påstår inte att en sådan relation inte skulle kunna vara tillfredsställande för de inblandade parterna. Men jag menar att den är otillräcklig för att kallas "kärlek". Kärleken har här mer gemensamt med den djupa vänskapen, i det att den som älskar en annan inte längre bara ser till sina egna intressen, utan även till den älskades. Allan Bloom noterar detta i sin digra redogörelse för förhållandet mellan kärlek och vänskap:

Hunger och sex leder inte till omtanke om andra människor, även om de inbegriper att man utnyttjar dem. För att vara en vän eller en älskare måste man således på något sätt ha transcenderat de mest trängande behoven, de mest egenintresserade lidelserna (Bloom, s 548).

I kärleken, liksom i vänskapen, finns en strävan hos den förälskade att göra något gott för den älskade, även till priset av uppoffringar för egen del. Den älskades lycka står på den förälskades dagordning. (Det är kanske här som den fysiska kärleken har något gemensamt med företeelser som syskonkärlek eller fosterlandskärlek: i viljan att göra uppoffringar för den eller det som är objektet för ens kärlek.)

Givetvis kan det förekomma spänningar mellan den del av kärleken som består av fysisk åtrå och den del som består av att göra den älskade lycklig. Henry Sidgwick beskrev kärleken som

inte enbart ett begär att göra gott för föremålet för ens kärlek, ehuru den alltid inbegriper ett sådant begär. Den är i första hand en behaglig känsla, som förefaller bero på en särskild förnimmelse av förening med en annan person, och den inkluderar, utöver impulsen till välvilja, ett begär efter den älskades sällskap: och detta element kan komma att dominera över det tidigare nämnda och t o m stå i konflikt med det, så att den älskades sanna intressen offras (Sidgwick, s 244–245).

Kärlekens välvilja är inte alltigenom altruistisk. Den är kopplad till ett önskemål om en bekräftande respons från den älskade. Den

förälskade vill inte bara den älskades väl, han eller hon vill också få något för egen del från den älskade, nämligen den älskades vilja till en sexuell relation eller åtminstone till en relation präglad av närhet till den förälskade. Denna spänning mellan självcentrerade önskemål och självupppoffrande tillgivenhet kan vara mer eller mindre svårhanterlig för den förälskade, beroende på vilken typ av kärleksbegrepp som styr hans eller hennes förväntningar och handlingar. Enligt ett kärleksbegrepp som jag här kallar det *possessiva*, handlar kärleksrelationen om ömsesidigt ägande och exklusivitet. Detta kärleksbegrepp hyllar föreställningen om Den Enda Människan, dvs att det finns en människa och endast en människa som är unikt lämpad för mig att älska och att ingen annan relation kan tillmätas samma betydelse. Det monogama parförhållandet är vad som eftersträvas. Begäret att äga den andra blandas med ett begär att utplåna sin egen individualitet, eller som Allan Bloom beskriver Shakespeares rollfigurer Antonius och Cleopatra:

...de måste äga varandra oavsett konsekvenserna. Det handlar om en hunger och ett ägandebegär mäktigare än något annat. Få män eller kvinnor går i land med sådan självisk självförsummelse (Bloom, s 305).

Och Shakespeare låter Antonius bekänna sin gränslösa hängivenhet för Cleopatra:

Utfattig är den kärlek som kan räknas... I mina armar håller jag min värld; att famna henne är det yppersta som livet bjuder. Sådant par som vi finns ej i hela världen... Din, endast din jag är!
(*Antonius och Cleopatra*, akt 1, sc 1).

Men Antonius lider också av sin kärlek för Cleopatra. Viljan att vara ett med henne har fått honom att tappa kontrollen över det politiska spel som han är indragen i – och han är medveten om att så skett:

Jag har försummat mig i världen och fotfästet där förlorat (akt 4, sc 2).

Inför Cleopatra beklagar han sig:

Du kände alltför väl, att du min ande behärskade, och att en vink av dig mig kunde draga från gudars bud (akt 4, sc 2).

Antonius ser kärleken som något som fordrar inbördes gränslöshet av de älskande. När man funnit Den Enda får det inte längre finnas något som står emellan. En väg att söka utplåna hinder och avstånd är att villkorslöst ge sig hän och anpassa sig till den älskade. Det är Antonius' väg, och den kostar honom livet. Det är också Romeos syn på sin egen identitet, när den hotar hans relation till Julia (deras respektive familjer befinner sig i fejd med varandra):

Julia: Är du ej Romeo, en Montague?

Romeo: Nej, ingendera är jag, sköna helgon, om någondera ej behagar dig (*Romeo och Julia*, akt 1, sc 12).

Den possessive älskaren som söker utplåna allt motstånd hos sig själv har emellertid vanligen också en motsvarande ambition beträffande den älskade. Svartsjukan är intimt knuten till det possessiva kärleksbegreppets idé om Den Enda. Liksom den förälskade vill vara ägd av den älskade, så vill den förälskade äga den älskade. Att den älskade skulle kunna välja bort umgänget med den förälskade, eller välja att intimt umgås med andra på samma sätt som de umgås med varandra, är för den förälskade en outhärdlig tanke. Enligt det possessiva kärleksbegreppet har de älskande en exklusiv äganderätt till varandras kärlek och uppmärksamhet. När denna exklusivitet utmanas upplevs det av den missgynnade parten som en svår kränkning vilken rättfärdigar bestraffning. Hos Shakespeare drivs sålunda Othello till att strypa sin hustru Desdemona, sedan han, på falska grunder, blivit övertygad om att hon varit honom otrogen. Även Antonius vill beröva Cleopatra livet i anfall av svartsjuka.

Svartsjukan verkar förutsätta en föreställning om en rätt till absolut exklusivitet i ett kärleksförhållande. Kan en sådan rättighet försvaras? Mark Fisher hävdar att begäret efter exklusivitet i kärlek är något som hör till kärlekens natur, och alltså inte är avhängigt av något särskilt possessivt begrepp eller föreställning om kärlek. Han tänker sig att kärleksprocessen handlar om att bygga upp ett nytt jag som delas av två personer, och att exklusiviteten (framför allt med avseende på det sexuella umgänget) syftar till att dra upp gränser för ett gemensamt revir (Fisher, s 86).

Samtidigt accepterar Fisher möjligheten av att fler än två personer kan ingå i ett och samma kärleksförhållande, med den reservationen att han antar att sådana förhållanden blir mer instabila än parför-

hållanden (s 85–86). Detta innebär emellertid en betydande modifiering av exklusiviteten. I stället för att betyda en strävan att upprätthålla en kärleksrelation med endast en annan person, så kan exklusiviteten betyda en strävan att inte älska vem som helst, men utan att man utesluter att man (samtidigt) kan älska mer än en person. Kärleken är inte kravlös, men den utesluter inte att mer än en person kan uppfylla dess krav. Med ett sådant utvidgat begrepp om exklusivitet ges mindre utrymme för svartsjuka. Visserligen kan en av deltagarna i kärleksrelationen avundas att någon av de andra ges större uppmärksamhet, men han kan inte, om han anammar det utvidgade begreppet om exklusivitet, bli kränkt av den omständigheten att han inte ensam får all uppmärksamhet.

Det possessiva kärleksbegreppet med dess föreställning om Den Enda utesluter emellertid alla förhållanden som inte är exklusiva parförhållanden. Vad mer är, det utesluter individuellt aktörskap i ett förhållande. (Jag använder mig här av Alan Gewirths definition av en aktör som en person som kontrollerar sitt beteende genom eget fritt och informerat val (Gewirth, s 31).) Förhållandet skapar, enligt den possessiva bilden, en parorganism av två dittills separat existerande individer. Väl integrerad i denna parorganism antas det inte längre finnas något utrymme för någon av de ingående individerna att välja ett liv utanför parförhållandet. Försvare av en traditionell syn på förhållanden och kärlek (vilken ofta innefattar ett possessivt kärleksbegrepp), som Allan Bloom, beklagar sig över att det liberala samhället reducerat kärlek till kontraktsmässiga relationer baserade på individens fria vilja, ungefär som vilket affärskontrakt som helst (Bloom, s 14). Men man glömmer då att det possessiva kärleksbegreppet också har sitt kontraktsmässiga uttryck, nämligen i äktenskapslöften där det talas om exklusiv kärlek i nöd och lust till dess döden skiljer parterna åt. Det är om dessa löften för livet som lady Chatterley funderar i Lawrences roman:

Var det bara detta? Hon skulle nöja sig med att väva ett stadigt liv med honom, allt i ett stycke, men kanske broderat med blomman av ett äventyr då och då. Men hur skulle hon kunna veta vad hon skulle känna nästa år? Hur skulle man någonsin kunna veta? Hur skulle man kunna säga Ja år efter år? Detta lilla ja, borta med ett andetag! Varför skulle man låta sig bindas upp av detta fjärlisord?

Givetvis måste det fladdra bort, för att följas av andra ja och nej!
Liksom fjärlarnas kringirrande (Lawrence, s 47).

I själva verket uttrycker det possessiva kärleksbegreppet en motsägelsefull syn på individens handlingsfrihet. Å ena sidan kan man acceptera att två individer fritt väljer att ingå i ett (possessivt) förhållande med varandra (Othello friar till Desdemona, han anser sig inte ha rätt att tvinga henne till äktenskap). Å andra sidan utesluts just denna frihet att välja förhållanden när man väl ingår i ett förhållande (Othello anser sig ha rätt att döda Desdemona när han misstänker henne för att ha valt en annan mans intima sällskap). Väl inne i förhållandet antas individerna ingå i vad Robert Nozick kallat ett "romantiskt vi" där de vill äga varandra fullständigt (Nozick, s 74).

Men eftersom den possessiva kärleken inte kan ge upp sitt krav på de älskandes exklusiva och totala äganderätt till varandra, och eftersom frihet är nödvändigt för att en person skall kunna upprätthålla sin roll som aktör, så måste vi konstatera att possessiv kärlek och rollen som aktör är oförenliga entiteter. I den possessiva kärlekens värld ses människor inte som aktörer, åtminstone inte när de ingår i ett kärleksförhållande. (Att uppgå i ett "romantiskt vi" implicerar att den individuella aktören absorberas i en kollektiv aktör, ungefär som hos Rousseaus allmänvilja.) Det faktum att människor ofta väljer att lämna sina förhållanden och sedan antingen väljer att leva ensamma eller väljer att ingå i nya förhållanden, talar emellertid för att det possessiva kärleksbegreppet vilar på en felaktig människosyn. Människor kan bevara sin status som aktörer i sina kärleksförhållanden och ibland kan de använda sin handlingsfrihet till att välja bort sitt förhållande, liksom de kan välja att byta arbete eller (vilket etnonationalisterna vill förneka) lämna sitt land och forma sig en ny medborgaridentitet på annat håll.

Om vi antar att vi är aktörer och att vi som sådana gör anspråk på en rätt till frihet (vilket är en av hörnstenarna i Gewirths aktörsrelaterade moralteori), vilka konsekvenser får detta för synen på kärlek och förhållanden? En uppenbar konsekvens är att föreställningar om ömsesidigt ägande måste avskrivras, eftersom de utesluter en individuell rätt till frihet. Enligt det aktörsrelaterade och *voluntaristiska* kärleksbegrepp som vi nu diskuterar måste den förälskade avstå från att göra sina mål till den älskades mål (varigenom han kränker hennes

frihetsrätt), liksom han måste avstå från att göra hennes mål till sina egna (varigenom han kränker sin egen frihetsrätt). I stället för att *kräva* hennes uppmärksamhet, måste han *fråga* henne om hon vill dela hans målsättningar. Det själviska *begäret* måste ersättas med det ödmjukare *önskemålet*. I stället för anspråk på ömsesidigt *ägande* med tillhörande förväntningar bör vi få en relation präglad av ömsesidig *respekt* för den individuella friheten.

Någon skulle kanske invända, att allt detta tal om frihet verkar höra hemma i en vänskapsrelation snarare än i ett kärleksförhållande. Är det trots allt inte så, att man som förälskad *vill* något med den man älskar? Vill man inte ha den älskades uppmärksamhet, tillgivenhet, förtroende, närhet, osv? Och följer det inte med dessa viljeattityder också förväntningar på den älskades uppträdande? Förväntningar, som åtminstone underförstått innebär krav och begär vilka inte låter sig förenas med den frihetsrespekt som det voluntaristiska kärleksbegreppet förutsätter? Kort sagt, har det voluntaristiska kärleksbegreppet något med kärlek att göra?

Denna invändning går att bemöta på två sätt. För det första kan man hävda, att för en aktör (som ser sig själv som en sådan) så kan det aldrig vara tal om att passivt rätta sig efter sina känslomässiga böjelser och begär. En aktör, som vill förbli en aktör, strävar efter att upprätthålla ett visst mått av självkontroll som innebär att han värderar och tar ställning till sina egna känslor innan han låter dem omsättas i handling. Mellan impulsen och handlingen skjuter han in sin reflektion över impulsens värde. En aktör kan inte, om han eller hon vill förbli en aktör, låta sig bli reducerad till en stimulus-responsautomat, dvs en varelse som är fången i sina känslor och impulser. Aktören kan alltså mycket väl uppleva de begär och förväntningar som antas höra till kärleken, men han låter dem inte komma till uttryck i sitt handlande mot den älskade, eftersom han är medveten om att den älskade (som också är en aktör), liksom han själv, gör anspråk på en rätt till frihet.

För det andra kan man hävda att en aktör som ser sig själv (och den älskade) som just aktör kommer att ha andra förväntningar i kärlek än en person som inte bejakar aktörsbegreppet. Våra känslor är inte helt frikopplade från våra antaganden om oss själva och vår omvärld. (Det är väl t ex inte orimligt att anta att en persons förälskelse skulle påverkas av fakta som tyder på att den älskade har fallenhet för

mytomani eller på annat sätt gjort sig känd för opålitlighet?) Om jag ser mig själv och personen som jag älskar som aktörer, dvs som personer som kan och bör kontrollera sitt eget handlande utifrån självständigt valda mål, så kan jag rätt gärna inte hysa den förväntningen att mitt mål alltid skall vara hennes mål, eller att hennes mål alltid skall vara mitt mål. Jag kan däremot förvänta mig, att den älskade inte söker begränsa min frihet genom att t ex leda mig vilse beträffande hennes egna mål och avsikter.

Det voluntaristiska kärleksbegreppet ger inte mycket utrymme för förväntningar, och kan i den meningen tyckas vara ett fattigt kärleksbegrepp. Men att man inte förväntar sig något utesluter ju inte att man *vill* något med den älskade. En förälskad aktör vill givetvis också vara sin älskade nära och åtrår henne givetvis också fysiskt. Aktören tillåter sig bara inte att omsätta sina sexuella önskemål i förväntningar: han anser sig inte ha rätt att klaga, om den älskade avvisar honom. (Han kan däremot känna sig kränkt om den älskade uppträtt bedrägligt mot honom.)

För aktören måste respekten för friheten alltid vara överordnad hans önskemål om närhet till en annan person. Det innebär inte bara att han avstår från att snärja den älskade i egna krav och förväntningar. Det innebär också att han avstår från att göra sig själv till en slav åt den älskades önskemål. Aktörskapet (för vilket frihet utgör en nödvändig betingelse) har nämligen för aktören prioritet före förhållandet till en annan människa i händelse av konflikt. Man kan ju vara aktör utan att vara engagerad i ett kärleksförhållande, men man kan inte vara engagerad i ett kärleksförhållande utan att vara en aktör (eftersom engagemang i ett förhållande implicerar en kapacitet att utföra vissa handlingar och avstå från andra, dvs aktörskap).

Det voluntaristiska kärleksbegreppet kan synas grymt, eftersom det förefaller medföra ett krav på en ständig beredskap att lugnt acceptera förlust av kärlek: en aktör är alltid fri att lämna en relation, och ingår man i ett förhållande har man ingen rätt att förvänta sig att partnern skall finnas där livet ut, eller ens att hon skall finnas där nästa vecka. Å andra sidan förefaller det possessiva kärleksbegreppet med dess ägandekrav och svartsjukeuppgörelser utgöra ett föga sympatiskt alternativ. Den possessive älskaren söker undvika förlusten av den älskade genom att helt enkelt utesluta att hon kan lämna honom, eller förbjuda henne att göra det. Men vad hjälper det honom, om hon i alla fall läm-

nar honom? Smärtan i att förlora den älskade kommer sannolikt alltid att finnas där, oavsett vilket kärleksbegrepp man bekänner sig till.

Aktörsperspektivet medger inga enkla utvägar att slippa smärtan av förluster i kärlek. Däremot ligger det i varje rationell aktörs intresse att tillägna sig dygder typ ståndaktighet, varigenom man lär sig att härda ut och ta sig igenom motgångar. Om den jag älskar inte avvisar mig, så kanske hon i stället dör ifrån mig, eller flyttar så långt bort att det är osannolikt att vi kommer att träffas igen. För en aktör är det nödvändigt att han besitter en sådan själslig styrka, att han inte dukar under och ger upp sin handlingskapacitet i samband med sådana definitiva separationer. (Om ståndaktighet och andra aktörsrelaterade dygder, se Gewirth, s 242–244.)

Det voluntaristiska kärleksbegreppet medger dessutom vissa öppningar. För det första är det förenligt med detta begrepp att kärleken kan ta sig andra uttryck än den exklusiva, sexuella gemenskapen mellan två individer. Aktörer kan använda sin frihet till att upprätthålla kärleksrelationer som omfattar fler än två aktörer (under förutsättning att alla inblandade samtycker).

För det andra är det förenligt med det voluntaristiska kärleksbegreppet att man upprätthåller andra nära relationer än kärleksrelationer, nämligen vänskapsrelationer, som ibland kan engagera de inblandade parterna lika starkt som en kärleksrelation. I en nära vänskapsrelation tar man aktivt del i varandras lycka och olycka, och liksom i en kärleksrelation är man beredd att vid behov göra uppoffringar för vännens skull (om än utan de sexuella förhoppningar som åtföljer kärleksrelationens uppoffringar). Nära vänner sätter värde på varandras närvaro och söker återkommande varandras sällskap. De litar på varandra och är beredda att ta risker tillsammans. Ett nöje ger större behållning, en sorg blir lättare att bära i vännens sällskap. Inför honom eller henne kan man visa sig så sårbar som man är och få en tröst och omtanke lik den som brukar förekomma i kärleksrelationer. Man kan ha flera sådana vänskapsrelationer, men eftersom var och en av dem innebär lojalitetsband, så betraktas de inte som utbytbara av de inblandade parterna: man offerar inte en vän för en annan och inte heller offerar man en vän för en älskare. (Det torde ju dessutom vara så, att det är just hos de nära vännerna man söker stöd när ens kärleksrelation havererar.)

Med ett possessivt kärleksbegrepp utesluts sådana nära vänskaps-

relationer, eftersom det possessiva kärleksbegreppet utesluter att det kan finnas känslomässiga lojaliteter till individer utanför kärleksrelationen. Sådana externa lojaliteter stör bilden av det exklusiva ägandet (dvs den possessiva idén att allt behov av nära mänsklig kontakt måste tillgodoses inom parförhållandet, där man skall vara "allt för varandra"). För det voluntaristiska kärleksbegreppet är detta emellertid inget problem, eftersom detta begrepp inte implicerar något krav på exklusivitet. Tvärtom. Det voluntaristiska kärleksbegreppets moraliska överlägsenhet ligger just i att det inte medger att man gör andra människor till sina ägodelar under förevändning av att man älskar dem, utan i stället kräver av kärleken att den skall vara förenlig med den frihet som varje aktör gör anspråk på.

Litteratur

BLOOM, ALLAN: *Love & Friendship*. Simon & Schuster, 1993.

FISHER, MARK: *Personal Love*. Duckworth, 1990.

GEWIRTH, ALAN: *Reason and Morality*. The University of Chicago Press, 1978.

LAWRENCE, D.H.: *Lady Chatterley's Lover*. Penguin Books, 1960.

NOZICK, ROBERT: *The Examined Life*. Simon & Schuster, 1989.

SHAKESPEARE, WILLIAM: *Dramatiska arbeten, I–VI*. Gleerups förlag, 1882–87.

SIDGWICK, HENRY: *The Methods of Ethics*. Macmillan & Co, 1907.